

AUDIT 2024, 4 (46), səh. 106-118.
AUDIT 2024, 4 (46), pp. 106-118.
АУДИТ 2024, 4 (46), стр. 106-118.

DOI: 10.59610/bbu4.2024.4.10

Bəbişov Sənan Söhrab oğlu,
doktorant,
Bakı Biznes Universiteti,
E-mail: sinansohrab7@gmail.com
© Bəbişov S.S., 2024

UOT: 339.564

JEL: F14, O24

İXRAC POTENSIALININ İQTİSADI İNKİŞAFDA QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

X Ü L A S Ə

Tədqiqatın məqsədi - ixrac potensialını formalaşdıran faktorları təhlil etmək, onların iqtisadi inkişafa təsirini araşdırmaq və bu potensialın artırılması üçün tövsiyələr təqdim etmək.

Tədqiqatın metodologiyası - məqalədə İxrac Potensialı İndeksi (EPI) və Məhsul Diversifikasiyası Göstəricisi (PDI) kimi beynəlxalq səviyyədə qəbul edilmiş metodologiyalardan istifadə olunmuşdur. Müxtəlif ölkələrdən və regionlardan toplanan statistik məlumatlar və elmi mənbələr əsasında təhlillər aparılmışdır.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti - bu tədqiqatın nəticələri iqtisadi siyasətçilər, ixracatçılar və elmi tədqiqatçılar üçün praktiki dəyər kəsb edir. Təklif olunan yanaşmalar region iqtisadiyyatlarının ixracyönümlü inkişafını stimullaşdırmağa kömək edə bilər.

Tədqiqatın nəticələri - araşdırmalar göstərir ki, müasir iqtisadi inteqrasiya şəraitində ixrac potensialının artırılması ölkələrin iqtisadi dayanıqlığını gücləndirir. Daxili faktorların optimallaşdırılması və xarici faktorların təsirlərinin azaldılması milli iqtisadiyyatların qlobal bazarlarda mövqelərini yaxşılaşdırır.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi - bu məqalədə təqdim olunan yanaşmalar region iqtisadiyyatlarının ixrac potensialını təhlil etmək və bu potensialı artırmaq üçün sistemli yanaşmanı əhatə edir. Xüsusilə, daxili və xarici faktorların təsir mexanizmlərinin təhlili mövzuya elmi yenilik qatır.

Açar sözlər: ixrac potensialı, iqtisadi inkişaf, İxrac Potensialı İndeksi, Məhsul Diversifikasiyası Göstəricisi, region iqtisadiyyatı, strateji inkişaf.

G İ R İ Ş

Beynəlxalq Ticarət Mərkəzi (ITC) ixracın təşviqi səylərini daha səmərəli həyata keçirmək üçün məhsul və bazar seçimində dəstək göstərən bir metod – ixrac potensialının qiymətləndirilməsi texnikasını hazırlamışdır. Bu metod geniş ticarət və bazara çıxış məlumatlarından istifadə etməklə əhəmiyyətli ixrac potensialına və diversifikasiya imkanlarına malik məhsulları müəyyən edir.

İxrac Potensial Göstəricisi (EPI) ölkələrin mövcud ixrac sənayələrini dəstəkləyir, yeni və ya mövcud hədəf bazarlarda ixrac həcmi artırmağa imkan yaradır. Bu göstərici, ixracatçı

AUDIT 2024, 4 (46), səh. 106-118.

AUDIT 2024, 4 (46), pp. 106-118.

АУДИТ 2024, 4 (46), стр. 106-118.

ölkənin qlobal miqyasda rəqabətə davamlı olduğu və müəyyən bazarlarda ixrac uğuru üçün yüksək potensiala malik məhsulları müəyyən etməyə yönəlib.

Məhsul Diversifikasiyası Göstəricisi (PDI) isə ölkələrə mövcud və ya yeni hədəf bazarlarda əlverişli tələb şərtlərinə uyğun yeni ixrac sahələrinə genişlənməkdə kömək edir. Bu sistem, hazırda ixrac olunmayan, lakin ölkənin mövcud ixrac səbətinə və digər oxşar ölkələrin ixrac təcrübəsinə əsasən mümkün görünən məhsulları aşkar edir.

Araşdırmalar göstərir ki, region iqtisadiyyatı müasir ixracyönümlü istehsalın inkişafı üçün böyük potensiala malikdir. Regionda müxtəlif sənaye istehsalı müəssisələri mövcuddur və onların çoxu yüksək əlavə dəyərə malik məhsul istehsalına yönəlmiş emal sənayesində fəaliyyət göstərir. Bundan əlavə, region elmi-texniki parkları, xüsusi iqtisadi zonaları və innovativ yönümlü infrastrukturunu ilə fərqlənir. İxracyönümlü istehsalın inkişafı üçün bütün zəruri resurslar – iqtisadi fəal əhali, material və xammal ehtiyatları da regionda mövcuddur.

İxrac potensialının qiymətləndirilməsi, ideal şərtlərdə ticarət potensialının təchizat səmərəliliyi, ticarətin asanlaşdırılması və ümumi bazar tələbi kimi elementlərin analizi əsasında həyata keçirilir. Ölkənin cari məhsul istehsalı qabiliyyəti **İqtisadi Mürəkkəbliyi İndeksi** ilə ölçülür, yeni məhsullara genişlənmə qabiliyyəti isə Hausmann və Hidalgo-nun məhsul məkanı konsepsiyasına əsaslanan **Məhsulların Diversifikasiyası İndeksi** ilə qiymətləndirilir.

EPI, ölkənin hazırda ixrac etdiyi məhsulları müəyyən edir və həmçinin xüsusi hədəf bazarlarda gələcək ixrac imkanlarını aşkar edir. Bu proses tələbin, təklifin və bazara giriş şərtlərinin təhlilinə əsaslanır. Təhlillər məhsul, ixrac edən ölkə və hədəf bazar səviyyəsində aparılır. Alınan nəticələr isə sektorların və ya regionların ixrac potensialını müəyyən etmək üçün ümumiləşdirilə bilər.

İxrac potensialının əhəmiyyəti və çətinliklər

Müasir qlobal iqtisadiyyatın inkişafında ixracyönümlü istehsal potensialının artırılması və bu potensialdan səmərəli istifadə edilməsi iqtisadi siyasətlərin strateji prioritetlərindən birinə çevrilmişdir. Rayon iqtisadiyyatının strukturunun təhlili göstərir ki, müasir ixrac potensialının formalaşdırılması üçün regionların geniş imkanları mövcuddur. Bu imkanlar, ilk növbədə, mövcud sənaye istehsal sahələrinin diversifikasiyası və yüksək əlavə dəyər yaradan məhsul istehsalına yönəldilməsi ilə əlaqələndirilir. Bununla yanaşı, bölgələrdə elmi-texniki parkların və xüsusi iqtisadi zonaların mövcudluğu, həmçinin innovativ texnologiyaların tətbiqinə yönəlmiş infrastrukturun inkişafı ixrac yönümlü iqtisadi artım üçün əlverişli zəmin yaradır.

İxrac potensialının qiymətləndirilməsi və onun inkişaf dinamikasının ölçülməsi məqsədlə beynəlxalq səviyyədə qəbul edilmiş müxtəlif metodologiyalar mövcuddur. Bunlardan biri **İxrac Potensialı İndeksi (EPI)** hesab olunur ki, bu da təklif və tələb komponentlərindən ibarətdir. Təklif komponenti, əsasən, ölkənin konkret məhsul üzrə dünya bazarındakı xüsusi çəkisinin proqnozlaşdırılması ilə bağlıdır. Bu göstərici, məhsulun ümumi ixracdakı payının digər ölkələrlə müqayisədə gözlənilən ÜDM-in artım tempinə vurulması ilə hesablanır. Belə yanaşma ixracın ümumi təklif gücündə nisbi artımını qiymətləndirməyə imkan verir. Əgər əmtənin idxalı ixracdan çoxdursa, potensial təkrar ixrac göstəricilərinə müvafiq düzəlişlər edilir ki, bu da hesabatların dəqiqliyini təmin edir.

AUDIT 2024, 4 (46), səh. 106-118.

AUDIT 2024, 4 (46), pp. 106-118.

АУДИТ 2024, 4 (46), стр. 106-118.

Tələb komponenti isə müəyyən məhsula olan bazar tələbatını və onun idxal imkanlarını proqnozlaşdırır. Bu göstəricilər adambaşına düşən ÜDM-in artımı, əhali artımı və sektor səviyyəsində gəlir elastikliyi kimi dəyişənlərə əsaslanır. Hədəf bazara məhsul ixracında tarif üstünlükləri və logistika məsafəsi kimi amillər də nəzərə alınır. İxrac potensialının daha effektiv şəkildə inkişaf etdirilməsi üçün tələb və təklif komponentlərinin uyğunlaşdırılması zəruridir [3, səh. 78-84].

Müasir qlobal iqtisadi inteqrasiyanın dərinləşməsi fonunda ixrac potensialı beynəlxalq ticarət əməliyyatlarının effektivliyini artırmaq üçün mühüm vasitələrdən birinə çevrilmişdir. Yüksək inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadi uğuru göstərir ki, ixrac potensialının strateji seçimi və onun əsasında qurulan iqtisadi siyasətlər dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsində əsas rol oynayır. Bu mənada, ixrac potensialının inkişafı təkcə iqtisadiyyatın gəlirliyini deyil, həm də ölkənin beynəlxalq rəqabət qabiliyyətini artırmaq məqsədinə xidmət edir.

İxrac potensialını formalaşdıran amillərin təsnifatı və təhlili göstərir ki, bu faktorlar iki əsas qrupa bölünür: **daxili** və **xarici**.

- **Daxili faktorlar** müəssisənin daxilində baş verən proseslərlə, o cümlədən istehsalatın modernləşdirilməsi, innovativ texnologiyaların tətbiqi və iqtisadi potensialın artırılması ilə bağlıdır. Bu faktorlar, eyni zamanda, dövlətin şirkətlərə dəstək və stimullaşdırıcı mexanizmləri ilə də əlaqədardır.

- **Xarici faktorlar** isə dövlətin iqtisadi siyasətindən, beynəlxalq ticarət mühitindən və digər xarici təsirlərin nəticələrindən asılıdır. Buraya rəqiblərin fəaliyyəti, xarici bazarların tələbatı və beynəlxalq ticarət qaydaları daxildir.

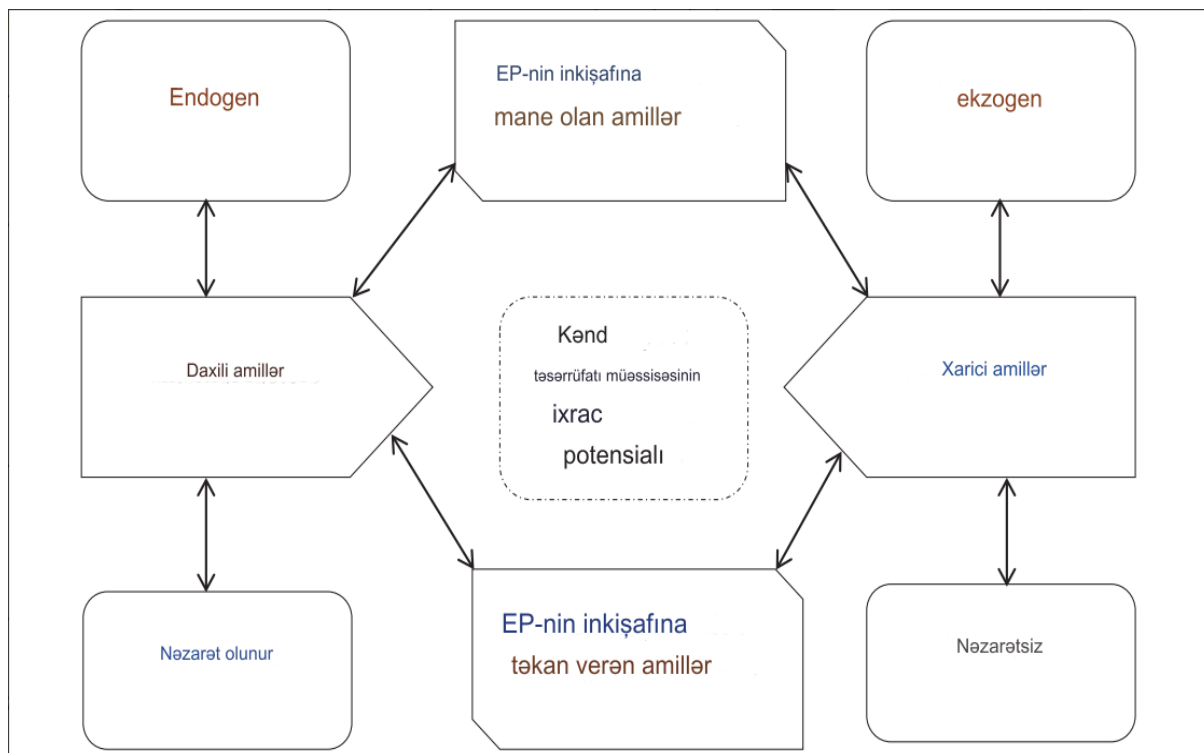
Bu təsnifatın daha da detallandırılması məqsədilə daxili və xarici faktorlar **mikro** və **makro** səviyyələrdə təhlil edilir. Mikro səviyyədə daxili faktorlar təşkilatın fəaliyyətinə birbaşa təsir göstərən elementlərdən, məsələn, istehsal proseslərinin optimallaşdırılması və məhsulun keyfiyyətinin artırılmasından ibarətdir. Xarici faktorlar isə əsasən dövlət siyasəti və bazar şəraitindən asılı olaraq dəyişir. Makro səviyyədə isə beynəlxalq ticarət münasibətləri, tərəfdaş ölkələrin iqtisadi vəziyyəti və qlobal bazar tendensiyaları nəzərə alınır.

Olqa Homenyuk və digər tədqiqatçıların yanaşmalarına görə, ixrac potensialını artırmaq üçün müəssisələr həm daxili struktur islahatlarını həyata keçirməli, həm də xarici bazarlarda mövqelərini möhkəmləndirməlidirlər. Xarici bazarların tələbatı, habelə bazar qüvvələrinin dinamika ixrac strategiyasının hazırlanmasında əsas amillərdən biri kimi qəbul edilir. Bu yanaşma göstərir ki, yalnız daxili resursların səfərbər edilməsi kifayət deyil, eyni zamanda, beynəlxalq bazarların tələblərinə uyğunlaşma və rəqabətə davamlı məhsulların hazırlanması vacibdir [8, səh. 78-84].

İxrac potensialının inkişafı yalnız mövcud resursların səmərəli istifadəsini deyil, həm də ölkənin iqtisadi dayanıqlılığını artıran strateji mexanizmlərin tətbiqini tələb edir. İxrac potensialı dinamik bir göstərici olmaqla, onun inkişafı müxtəlif iqtisadi, texnoloji və sosial amillərin qarşılıqlı təsirindən asılıdır. Bu səbəbdən, hər bir ölkənin ixrac siyasəti təkcə qısa müddətli iqtisadi məqsədlərə deyil, uzunmüddətli strateji hədəflərə əsaslanmalıdır. Bu yanaşma beynəlxalq ticarət əməliyyatlarının effektivliyini artırmaqla yanaşı, ölkənin qlobal iqtisadi inteqrasiyada mövqeyini gücləndirir.

Beləliklə, ixrac potensialının nəzəri və praktiki əsaslarının öyrənilməsi yalnız iqtisadçıların deyil, həm də dövlət siyasəti formalaşdıran qurumların diqqət mərkəzində olmalıdır. Bu yanaşma iqtisadi inkişafın davamlılığını təmin etməklə yanaşı, ölkənin beynəlxalq bazarlardakı mövqelərini möhkəmləndirmək üçün əsas vasitələrdən birinə çevrilir.

Şəkil 1.

Mənbə: Lavriv, I., 2016.

İxrac potensialına təsir edən amillərin təsnifatı

Şəkil kənd təsərrüfatı müəssisəsinin ixrac potensialının inkişafına təsir edən amilləri və onların təsnifatını sisteməlik şəkildə əks etdirir. Təqdim olunan struktur bu amilləri **endogen** (daxili) və **ekzogen** (xarici) olaraq iki əsas qrupa bölür və onların təsir mexanizmlərini dərin təhlil etməyə imkan yaradır. Həmçinin, bu təsnifat amillərin ixrac potensialına mənfi və ya müsbət təsir gücünü nəzərə almaqla tədqiq edilir.

1. Endogen və daxili amillər:

Endogen, yəni daxili amillər birbaşa təşkilat və ya müəssisənin daxilində formalaşan və idarə olunan faktorları təmsil edir. Bu amillər müəssisənin mövcud resursları, fəaliyyət strategiyaları və idarəetmə mexanizmləri ilə əlaqədardır. Endogen amillərin əhəmiyyəti onların nəzarət oluna bilməsi və müvafiq müdaxilələrlə optimallaşdırıla bilməsidir. Daxili amillərə aşağıdakılar daxildir:

- **Maliyyə və istehsal resursları:** istehsal gücü, texnologiyalar və maddi-texniki baza.
- **İdarəetmə və strategiya:** effektiv idarəetmə sistemlərinin qurulması və innovasiya tətbiqləri.

AUDIT 2024, 4 (46), səh. 106-118.

AUDIT 2024, 4 (46), pp. 106-118.

АУДИТ 2024, 4 (46), стр. 106-118.

- **İnsan kapitalı:** işçi heyətinin peşəkarlığı və onların məhsuldarlığı.

Daxili amillərin düzgün şəkildə idarə edilməsi müəssisənin ixrac potensialına müsbət təsir göstərərək, onun rəqabət qabiliyyətini artırır.

2. Ekzogen və xarici amillər:

Ekzogen, yəni xarici amillər müəssisənin fəaliyyət sahəsindən kənarında formalaşır və çox zaman birbaşa nəzarət oluna bilmir. Bu amillər xarici mühitdən qaynaqlanır və daha çox qlobal, regional və milli iqtisadi trendlərdən asılıdır. Ekzogen amillər arasında aşağıdakılar xüsusi əhəmiyyət kəsb edir:

- **Dövlət siyasəti:** tariflər, ixrac stimullaşdırma mexanizmləri və iqtisadi dəstək proqramları.

- **Beynəlxalq bazar tendensiyaları:** qlobal ticarət tələbləri, logistika şərtləri və istehlakçı davranışları.

- **Rəqabət mühiti:** rəqib şirkətlərin fəaliyyətləri və bazar üstünlükləri.

Xarici amillər nəzarətdən kənarında olsa da, onların təsirlərini dəyərləndirmək və uyğun strategiyalarla mənfi təsirləri minimuma endirmək mümkündür. Bu baxımdan, müəssisənin xarici mühitlə uyğunlaşma qabiliyyəti strateji əhəmiyyət daşıyır.

3. Amillərin ixraca təsir mexanizmləri:

Şəkildə göstəriləyi kimi, daxili və xarici amillər ixrac potensialına iki fərqli istiqamətdə təsir göstərə bilər:

- **Mane olan amillər:** bu qrupda iqtisadiyyatın struktur problemləri, idarəetmədə qeyri-effektivlik, innovasiya çatışmazlığı və xarici rəqabət üstünlükləri ilə bağlı amillər yer alır. Məsələn, daxili infrastruktur çatışmazlığı və xarici bazar tələblərinə uyğunlaşma problemləri ixrac potensialının inkişafını ləngidə bilər.

- **Təkan verən amillər:** bu qrupda müsbət təsir yaradan faktorlar toplanmışdır. Məsələn, modern texnologiyaların tətbiqi, dövlət tərəfindən ixracatçıların stimullaşdırılması və beynəlxalq bazarlara çıxış imkanlarının artırılması kimi tədbirlər ixrac potensialını genişləndirir.

4. Nəzarət olunan və nəzarətsiz faktorlar:

Şəkildə amillər həm də nəzarət oluna bilməsinə görə iki qrupa bölünmüşdür:

- **Nəzarət olunan amillər:** bunlar daxili mühitə aid olub, müəssisənin strateji idarəetmə vasitəsilə təsir göstərə biləcəyi faktorlardır. Bu amillər arasında resursların səmərəli istifadəsi, istehsalın optimallaşdırılması və kadr hazırlığı əsas yer tutur.

- **Nəzarətsiz amillər:** bunlar əsasən xarici mühitdən qaynaqlanır və müəssisənin birbaşa müdaxilə edə bilmədiyi faktorlardır. Buraya beynəlxalq bazar şərtləri, qlobal iqtisadi tendensiyalar və xarici siyasət təsirləri daxildir.

5. Endogen və ekzogen amillərin qarşılıqlı əlaqəsi:

Endogen və ekzogen amillərin qarşılıqlı təsiri ixrac potensialının inkişafında mühüm rol oynayır. Məsələn, daxili amillərin gücləndirilməsi xarici təsirlərə qarşı dayanıqlılığı artırır, xarici bazar şərtlərinə uyğunlaşmanı asanlaşdırır və ixrac strategiyalarının effektivliyini yüksəldir. Eyni zamanda, xarici mühitdəki pozitiv dəyişikliklər daxili inkişaf üçün yeni imkanlar yarada bilər. Bu yanaşma göstərir ki, ixrac potensialının dayanıqlı inkişafı yalnız daxili amillərin optimallaşdırılması ilə məhdudlaşmamalıdır. Xarici təsirlərin təhlili və uyğun strategiyaların tətbiqi milli iqtisadiyyatın qlobal bazarlarda daha güclü mövqə qazanmasına imkan

AUDIT 2024, 4 (46), səh. 106-118.

AUDIT 2024, 4 (46), pp. 106-118.

АУДИТ 2024, 4 (46), стр. 106-118.

verir. Şəkil bu qarşılıqlı təsirləri elmi əsaslarla vizual şəkildə təqdim edərək, ixrac potensialının analizi və idarə edilməsi üçün sistemli yanaşmanı vurğulayır.

Kiçik və orta müəssisələrin (KOM) xarici bazarlara çıxışı və ixrac fəaliyyətləri ölkənin iqtisadi inkişafı baxımından strateji əhəmiyyətə malikdir. İxracın genişləndirilməsi, xarici ödənişlərin artırılması və beynəlxalq bazarlarda rəqabət qabiliyyətinin gücləndirilməsi KOM-ların rolunu daha da ön plana çıxarır. Qloballaşma şəraitində KOM-lar yalnız yerli bazarlarla məhdudlaşmamalı, satışlarını artırmaq, istehsal proseslərini modernləşdirmək, innovativ məhsul və xidmətlər təqdim etməklə xarici bazarlara inteqrasiya etməlidirlər. Onların müasir bazar strategiyaları, texnoloji yeniliklərə uyğunlaşma qabiliyyəti və təşkilati strukturlarının çevikliyi bu müəssisələri beynəlxalq iqtisadi rəqabətin əsas iştirakçılarna çevirir.

KOM-ların beynəlxalq bazarlarda rəqabət qabiliyyəti qazanması həm milli iqtisadiyyatın davamlılığı, həm də global iqtisadi inteqrasiyanın gücləndirilməsi üçün vacibdir. Bununla belə, maliyyə resurslarına çıxışın məhdudluğu, zəif infrastruktur və mürəkkəb tənzimləmə prosedurları kimi amillər KOM-ların fəaliyyətini çətinləşdirir və onların beynəlxalq bazarlara daxil olmasını ləngidir ([2], səh. 11-14).

KOM-ların iqtisadi artım və innovasiyadakı rolu

KOM-lar innovasiya və iqtisadi artımın təşviqində əsas hərəkətverici qüvvələrdən biridir. Onların çevik strukturu və dəyişən bazar tələblərinə tez uyğunlaşmaq qabiliyyəti global bazarlarda fərqlənmələrini təmin edir. KOM-lar yeni məhsul və xidmətlərin yaradılmasında, müasir texnologiyaların tətbiqində və innovativ biznes modellərinin inkişafında böyük rol oynayır. Bu xüsusiyyətlər KOM-lara yalnız yerli deyil, beynəlxalq bazarlarda da rəqabət üstünlüyü qazandırır. Nəticədə, KOM-lar ölkənin ixrac potensialını artırır və davamlı iqtisadi inkişafı dəstəkləyir.

KOM-lar həm də məşğulluğun təmin edilməsində mühüm rol oynayır. Dünya Bankının məlumatlarına görə, KOM-lar bəzi ölkələrdə iş yerlərinin 70%-nə qədərini təmin edir ([4]). Onların fəaliyyəti müxtəlif sahələri - istehsal, kənd təsərrüfatı, xidmətlər və texnologiyaları - əhatə edir ki, bu da iqtisadiyyatın diversifikasiyasına şərait yaradır. Bundan əlavə, KOM-lar yoxsulluğun azaldılmasında və sosial sabitliyin gücləndirilməsində mühüm töhfə verir. Bu müəssisələr, xüsusilə də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə, geniş məşğulluq imkanları yaratmaq-la sosial-iqtisadi bərabərliyi təşviq edir.

Yerli inkişafda KOM-ların rolu

KOM-lar yerli iqtisadi inkişafın təmin olunmasında mühüm əhəmiyyətə malikdir. Onlar əsasən yerli resurslardan istifadə edir və yerli təchizatçılarla əməkdaşlıq edir, bu da regional iqtisadiyyatların inkişafına töhfə verir. Yerli bazanın dinamikasına dərinədən bələd olan KOM-lar məhsul və xidmətlərini müştərilərin xüsusi tələblərinə uyğunlaşdıraraq, həm yerli, həm də xarici bazarlarda rəqabət üstünlüyü əldə edir.

KOM-ların beynəlxalq dəyər zəncirlərinə inteqrasiyası inkişaf etməkdə olan ölkələrdə iqtisadi diversifikasiyanı gücləndirir. Bu müəssisələrin innovasiyaları və lokallaşdırılmış istehsal yanaşmaları, ölkələrin beynəlxalq bazarlarda rəqabət qabiliyyətini artırmaqla yanaşı, daxili iqtisadi sabitliyi də dəstəkləyir.

AUDIT 2024, 4 (46), səh. 106-118.
AUDIT 2024, 4 (46), pp. 106-118.
АУДИТ 2024, 4 (46), стр. 106-118.

KOM-ların üzləşdiyi çətinliklər və həll yolları

KOM-ların beynəlxalq bazarlara çıxışını çətinləşdirən bir sıra amillər mövcuddur. Əsas problemlər aşağıdakı kimi təsnif olunur:

- **Maliyyə resurslarına məhdud çıxış:** KOM-ların genişlənməsinə mane olan əsas faktorlardan biri, ucuz və əlçatan kredit imkanlarının məhdudluğudur.

- **Zəif infrastruktur:** nəqliyyat və logistika imkanlarının zəifliyi, xarici bazarlara məhsul çıxışını məhdudlaşdırır.

- **Mürəkkəb tənzimləmə prosedurları:** bürokratik maneələr və uzun prosedurlar KOM-ların fəaliyyətini çətinləşdirir.

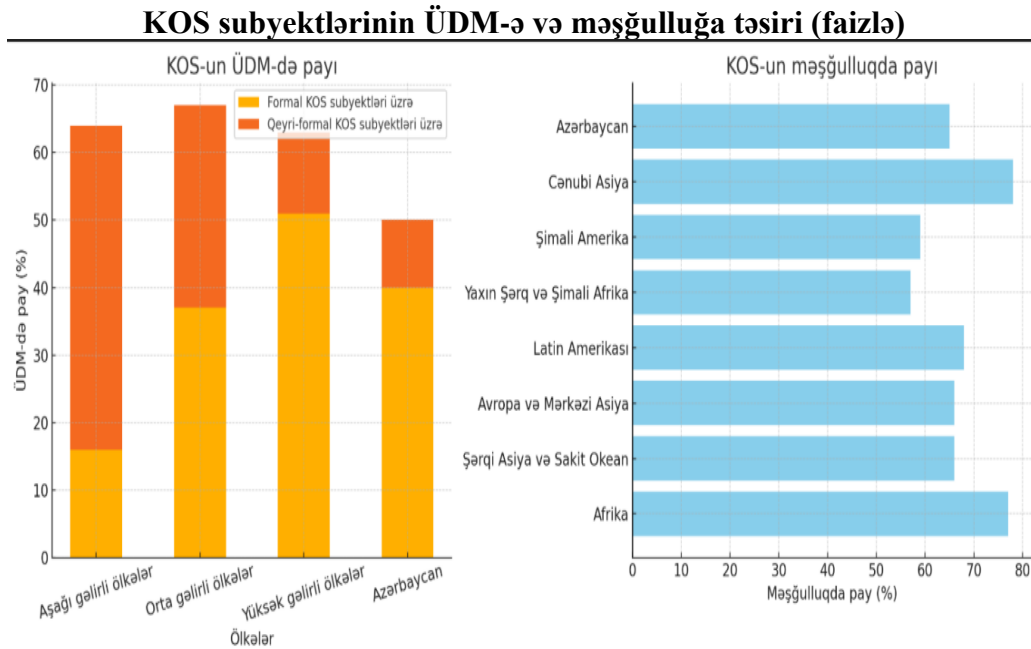
- **İnstitusional dəstəyin çatışmazlığı:** KOM-lar üçün təlim, maliyyə və texniki dəstək proqramlarının məhdudluğu onların inkişafını ləngidir.

Bu problemlərin həlli üçün hökumətlər, maliyyə institutları və digər maraqlı tərəflər birgə fəaliyyət göstərməlidir. KOM-ların maliyyə resurslarına çıxışını genişləndirmək, infrastrukturunu təkmilləşdirmək və hüquqi prosedurları sadələşdirmək bu müəssisələrin fəaliyyətini asanlaşdıracaq və onların beynəlxalq bazarlarda mövqelərini gücləndirəcək.

Beynəlxalq təcrübə və KOM-ların əhəmiyyəti

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, inkişaf etmiş ölkələr KOM-ların iqtisadi inkişafda oynadığı rolu yaxşı dəyərləndirir. Məsələn, Avropa İttifaqında KOM-lar bizneslərin 99%-ni təşkil edir və ÜDM-ə 60%-dən çox töhfə verir [4]. ABŞ-da da KOM-lar milli iqtisadiyyatın əsas hərəkətverici qüvvəsi kimi tanınır və məşğulluğun böyük hissəsini təmin edir. Bu təcrübələr göstərir ki, KOM-ların inkişafını dəstəkləyən siyasətlər iqtisadi artım və sosial rifahın artırılması baxımından mühüm nəticələr verir.

Şəkil 2.

Mənbə: <https://data.worldbank.org/> linkindəki məlumatlardan istifadə edərək müəllif tərəfdən düzəldirilmişdir.

AUDIT 2024, 4 (46), səh. 106-118.

AUDIT 2024, 4 (46), pp. 106-118.

АУДИТ 2024, 4 (46), стр. 106-118.

Bu şəkildə kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin (KOS) müxtəlif ölkə qruplarında ÜDM-ə və məşğulluğa təsiri faiz göstəriciləri ilə verilmişdir. Şəkil KOS-un həm formal, həm də qeyri-formal sektorlarda oynadığı rolu əks etdirir və regionlar üzrə məşğulluqdakı payını göstərir. Azərbaycanın göstəriciləri də əlavə edilmişdir.

KOS-un ÜDM-dəki payı

Sol tərəfdəki qrafikdə KOS-un ölkələrin ümumi daxili məhsulundakı (ÜDM) payı müxtəlif gəlir səviyyəli ölkələr üzrə göstərilib:

Aşağı gəlirli ölkələr: ÜDM-də KOS-un ümumi payı 64%-dir. Bunun 48%-i qeyri-formal, 16%-i isə formal KOS subyektlərindən ibarətdir. Qeyri-formal sektorun yüksək faizi iqtisadiyyatın qeyri-rəsmi şəkildə geniş yayıldığını göstərir.

Orta gəlirli ölkələr: burada KOS-un ÜDM-dəki payı 67%-dir. Qeyri-formal sektorun payı 30%, formal sektorun payı isə 37%-dir. Bu, orta gəlirli ölkələrdə formal sektorun əhəmiyyətinin artdığını göstərir.

Yüksək gəlirli ölkələr: ÜDM-də KOS-un payı 63%-dir. Bunun 51%-i formal sektora, 12%-i isə qeyri-formal sektora aiddir. Yüksək gəlirli ölkələrdə formal sektorun dominantlığı iqtisadi sistemlərin inkişaf səviyyəsi ilə əlaqədardır.

Azərbaycan: Azərbaycanda KOS-un ÜDM-dəki payı təxminən 50%-dir. Bunun 40%-i formal, 10%-i isə qeyri-formal sektora aiddir. Bu göstərici, Azərbaycanın iqtisadiyyatında KOS-un mühüm rol oynadığını və formal sektorun daha çox dəstəkləndiyini göstərir.

KOS-un məşğulluqda payı

Sağ tərəfdəki qrafikdə KOS-un məşğulluqda oynadığı rol regionlar üzrə verilmişdir:

- **Afrika:** KOS məşğulluğun 77%-ni təmin edir, bu, yüksək qeyri-formal məşğulluqla bağlıdır.

- **Şərqi Asiya və Sakit Okean:** Məşğulluqda KOS-un payı 66%-dir, regionda həm qeyri-formal, həm də formal sektor mühüm rol oynayır.

- **Avropa və Mərkəzi Asiya:** Burada göstərici 66%-dir, bu isə daha çox formal məşğulluğa əsaslanır.

- **Latin Amerikası:** Regionda məşğulluğun 68%-i KOS tərəfindən təmin edilir.

- **Yaxın Şərq və Şimali Afrika:** Məşğulluqda KOS-un payı 57%-dir, bu, regionun spesifik iqtisadi strukturu ilə bağlıdır.

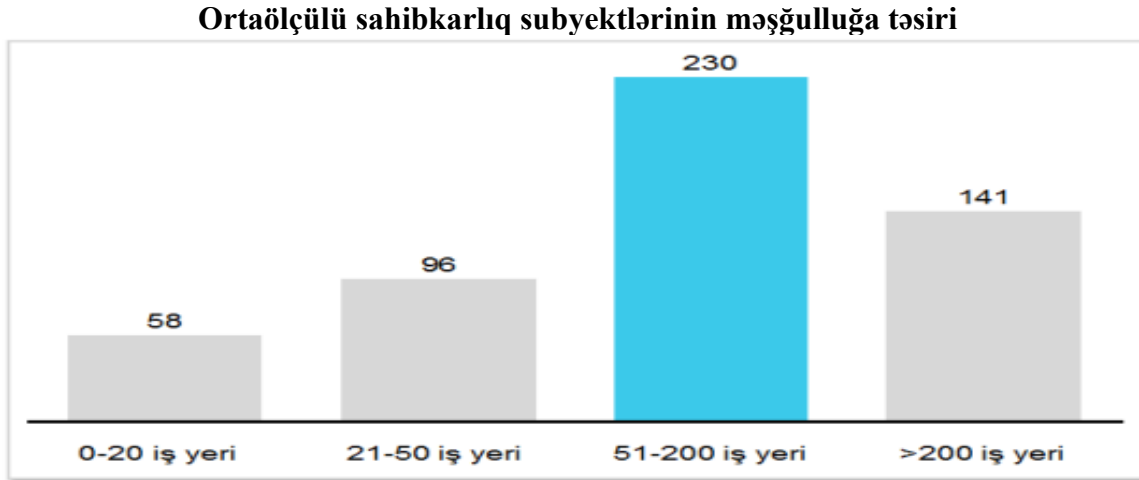
- **Şimali Amerika:** Məşğulluqda KOS-un payı 59%-dir, burada əsasən formal sektor üstünlük təşkil edir.

- **Cənubi Asiya:** Ən yüksək göstərici bu regionda müşahidə olunur - 78%.

- **Azərbaycan:** Azərbaycanda KOS-un məşğulluqda payı təxminən 65%-dir. Bu göstərici, Avropa və Mərkəzi Asiya regionuna yaxın olub, ölkədə KOS-un məşğulluğun təmin edilməsində mühüm rol oynadığını göstərir.

Orta ölçülü firmalar inkişaf etməkdə olan ölkələrdə əsas məşğulluq mənbələridir. KOM sektorunda qlobal tendensiyalardan biri kiçik firmaların davamlılığını təmin etməklə onları orta müəssisə statusuna yüksəltmək cəhdidir. Məqsəd bu yanaşmadan istifadə edən müəssisələrin davamlılıq və rəqabətqabiliyyətlilik göstəricilərini artırmaqdır.

Şəkil 3.

Mənbə: <https://data.worldbank.org/> linkdəki məlumatlardan istifadə edərək müəllif tərəfdən düzəldirilmişdir.

Şəkil göstərir ki, ortaölçülü müəssisələr (51-200 iş yeri təmin edənlər) məşğulluğun ən böyük hissəsini təmin edir və ümumi iqtisadi inkişafda xüsusi rol oynayır. Bu, ortaölçülü müəssisələrin resurs səmərəliliyini və əməyin idarə olunmasında effektivliyini vurğulayır. Eyni zamanda, bu müəssisələrin daha çox sektoru əhatə etməsi və fərqli fəaliyyət sahələrində iştirak etməsi onların məşğulluq yaratmaqda lider mövqedə olduğunu göstərir.

Digər tərəfdən, 0-20 və 21-50 iş yeri təmin edən müəssisələr kiçik sahibkarlıq subyektləri kimi əsasən məhdud resurslarla fəaliyyət göstərir və onların təsiri nisbətən aşağıdır. Bununla belə, onlar yerli icmalarda iqtisadi fəaliyyətin artırılmasında əhəmiyyətli rol oynayır.

İri müəssisələr (>200 iş yeri) isə yüksək miqyaslı istehsal və xidmət sektoru üzrə fəaliyyət göstərməsinə baxmayaraq, onların ümumi təsiri ortaölçülü müəssisələrdən daha aşağıdır. Bu, iri müəssisələrin say baxımından daha az olmasından irəli gəlir.

Kiçik və orta müəssisələr (KOM) müasir iqtisadiyyatın əsas hissəsi olaraq qlobal dəyər zəncirlərinə qoşulur və iqtisadi inkişafa mühüm töhfə verir. Bununla belə, KOM-ların inkişafı bir sıra çətinliklərlə, əsasən də maliyyə resurslarına çıxışın məhdudluğu ilə üzləşir. Dövlətlər bu problemi həll etmək üçün zəmanət fondları yaratmalı, girovsuz maliyyələşdirmə üsullarını tətbiq etməli və risklərin sığortalanmasını təmin etməlidirlər. Bundan əlavə, KOM-ların qlobal dəyər zəncirlərinə inteqrasiyası çoxmillətli şirkətlərin dəstəyi ilə genişləndirilir, bu isə istehsalın daha səmərəli təşkilinə imkan yaradır.

İxrac potensialı ölkələrin bazarlarını genişləndirməsi, gəlirlərini artırması və davamlı iqtisadi inkişafı təmin etməsi üçün əsas rol oynayır. Lakin ixracın genişləndirilməsi bəzi maneələrlə qarşılaşır:

1) İnfrastruktur çatışmazlığı: zəif nəqliyyat və logistika sistemləri ixracın səmərəliliyinə mane olur və əməliyyat xərclərini artırır. Bu problemi həll etmək üçün nəqliyyat, rabitə və enerji şəbəkələrinə investisiya qoyulmalı və infrastrukturлар təkmilləşdirilməlidir.

2) Maliyyə resurslarına çıxış: KOM-lar istehsal, innovasiya və bazar genişləndirilməsi üçün kifayət qədər vəsaitə malik olmaya bilər. Bu problemi həll etmək üçün dövlətlər xüsusi maliyyələşdirmə proqramları yaratmalı və kredit zəmanətləri təmin etməlidir.

AUDIT 2024, 4 (46), səh. 106-118.

AUDIT 2024, 4 (46), pp. 106-118.

АУДИТ 2024, 4 (46), стр. 106-118.

3) Tənzimləyici maneələr: qeyri-tarif tədbirləri və mürəkkəb bürokratik prosedurlar ixracatçılar üçün əlavə çətinliklər yaradır. Gömrük proseslərinin sadələşdirilməsi və ticarət qaydalarının uyğunlaşdırılması bu maneələri aradan qaldıra bilər.

4) Bazar biliklərinin çatışmazlığı: xarici bazarlar haqqında məlumatın olmaması ixrac strategiyalarının hazırlanmasını çətinləşdirir. İxracatçıların bazar araşdırmaları və məlumat mənbələrinə çıxışı təmin edilməlidir.

Bu problemlərin həlli üçün hökumətlər və ticarət təşkilatları KOM-ları dəstəkləməli, ticarəti asanlaşdırmalı və ixracatçılar üçün əlverişli biznes mühiti yaratmalıdır. Bu yanaşma, ölkələrin qlobal bazarlarda rəqabət qabiliyyətini artırmaq və ixrac potensialını gücləndirmək üçün vacibdir.

Y E K U N

Məqalədə ixrac potensialının formalaşması və inkişaf etdirilməsi ilə bağlı nəzəri və praktiki məsələlər ətrafı şəkildə araşdırılmışdır. Müasir qlobal iqtisadiyyatın dərinləşməsi fonunda ixrac potensialının artırılması ölkələrin rəqabət üstünlüyünün qorunmasında və dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin olunmasında mühüm rol oynayır. Təhlillər göstərir ki, daxili və xarici faktorların qarşılıqlı təsir mexanizmlərinin düzgün idarə edilməsi ixrac potensialının səmərəli istifadəsini artırmağa imkan yaradır.

Daxili faktorlar, məsələn, istehsalın modernləşdirilməsi, innovasiya və idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi müəssisələrin rəqabət qabiliyyətini artırır. Xarici faktorlar, o cümlədən dövlətin ixrac siyasəti və beynəlxalq ticarət mühiti milli iqtisadiyyatın qlobal bazarlarda mövqeyini gücləndirmək üçün vacibdir. İxrac potensialının inkişafı yalnız ölkənin iqtisadi gəlirlərini artırmaqla qalmır, eyni zamanda sosial rifaha və iqtisadi diversifikasiyaya töhfə verir.

Beləliklə, bu tədqiqat nəticəsində alınan məlumatlar və təklif olunan yanaşmalar iqtisadi siyasətçilər, müəssisələr və tədqiqatçılar üçün strateji istiqamətlər müəyyən etməkdə mühüm vasitələrdən biri kimi xidmət edə bilər. İxrac potensialının artırılması yalnız qlobal iqtisadi inteqrasiyanı gücləndirmək üçün deyil, həm də ölkədaxili iqtisadi sabitliyi təmin etmək üçün əsaslı amildir.

Təkliflər

1. İqtisadi siyasətin təkmilləşdirilməsi: yüksək əlavə dəyərli məhsulların istehsalı təşviq olunmalı, sektor və region səviyyəsində prioritetlər müəyyənləşdirilməlidir. Kiçik və orta müəssisələrə (KOM) dəstək proqramları həyata keçirilməlidir.

2. İnfrastrukturun inkişafı: nəqliyyat və logistika şəbəkələri genişləndirilməli, müasirləşdirilməlidir. Gömrük prosedurları sadələşdirilərək xarici bazarlara çıxış asanlaşdırılmalıdır.

3. KOM-ların maliyyə resurslarına çıxışı: zəmanət fondu yaradılmalı və sərfəli kreditlər təqdim edilməlidir. Beynəlxalq bazar məlumatlarına çıxış artırılmalıdır.

4. Rəqabət qabiliyyətinin artırılması: məhsullar beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmalı və sertifikatlaşdırılmalıdır. Texnoloji innovasiyalarla istehsal səmərəliliyi yüksəldilməlidir.

AUDIT 2024, 4 (46), səh. 106-118.

AUDIT 2024, 4 (46), pp. 106-118.

АУДИТ 2024, 4 (46), стр. 106-118.

5. Yeni bazarların araşdırılması və diversifikasiya: yeni bazarlar müəyyən edilməli və uyğun strategiyalar hazırlanmalıdır. Beynəlxalq ticarət sərəngələrində iştirak üçün subsidiyalar təmin edilməlidir.

6. Təlim və maarifləndirmə: ixrac strategiyaları və beynəlxalq biznes idarəçiliyi üzrə təlimlər təşkil edilməlidir. İnsan kapitalının inkişafı üçün ixtisasartırma kursları tətbiq olunmalıdır.

7. Dövlət və özəl sektor əməkdaşlığı: birgə ixrac strategiyaları hazırlanmalı və icra edilməlidir. İxracı təşviq edən dövlət tənzimləmə mexanizmləri sadələşdirilməlidir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Avkhadiev, F. N. (2016). Improving the sustainability of grain production (based on the materials of the Republic of Tatarstan). *Bulletin of Kazan State Agrarian University*, 4, 104–108.

2. Aydın, A. C., & Süygün, M. S. (2021). Küçük ve orta ölçekli işletmelerin ihracat sorunları: Mersin ilinde bir uygulama. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(4), 1411-1430.

3. Cheong, D., Decreux, Y., & Spies, J., 2018 (n.d.). Spotting export potential and implications for employment in developing countries. In STRENGTHEN Publication Series.

4. Enhancing the Contributions of SMEs in a Global and Digitalized Economy. <https://www.oecd.org/mcm/EN-Communique-MCM-2020.pdf>

5. <https://data.worldbank.org/>

6. Imangalieva, A. K., Balashova, N. N. (2016). Grain production: state and problems. *Economics of Agricultural and Processing Enterprises*, 11, 11–14.

7. Kerimbek, G., Moldashbayeva, L., Jrauova, K., Satymbekova, K., Imanbaeva, Z. (2019). History and prospects of development of the stock exchange. *NEWS of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan*, 1(323), 60-65. <https://doi.org/10.32014/2019.2224-5294.8>

8. Lavriv, I. (2016). The factors affecting the export potential and its formation under the conditions of integration. *Baltic journal of economic studies*, 2(2), 78-84.).

9. Mukhametgaliev, F. N., Sitdikova, L. F., Mukhametgalieva, F. F., Sadrieva, E. R., Avkhadiev, F. N. (2019). Trends in the formation of the current agrifood policy of Russia. *Studies on Russian Economic Development*, 30(2), 162–165. doi:10.1051/bioconf/20201700059

10. Mukhametgaliev, F., Sitdikova, L., Avkhadiev, F., Gainutdinov, I., Petrova, V. (2019). Problems of regional grain market development. In *Proceedings of the International Scientific-Practical Conference on Agriculture and Food Security: Technology, Innovation, Markets, Human Resources* (pp. 11–14). Kazan, Russia. <https://doi.org/10.1051/bioconf/20201700059>

11. World Trade Organization (WTO). (2021). Trade and Development: Key Issues and Debates. Retrieved from https://www.wto.org/english/res_e/reser_e/td4_e.htm

Sanan Sohrab Babishov,
Ph.D. Student,
Baku Business University,
E-mail: sinansohrab7@gmail.com
© S.S.Babishov, 2024

ASSESSMENT OF EXPORT POTENTIAL IN ECONOMIC DEVELOPMENT

A B S T R A C T

The purpose of the research is to analyze the factors shaping export potential, investigate their impact on economic development, and provide recommendations for enhancing this potential.

The methodology of the research - the article employs internationally recognized methodologies such as the Export Potential Index (EPI) and the Product Diversification Indicator (PDI). Analyses were conducted based on statistical data and scientific sources collected from various countries and regions.

The practical importance of the research - the results of this research hold practical value for policymakers, exporters, and scientific researchers. The proposed approaches can help stimulate export-oriented development of regional economies.

The results of the research - research indicates that enhancing export potential strengthens the economic resilience of countries in the context of modern economic integration. Optimizing internal factors and mitigating the impacts of external factors improve the global market positions of national economies.

The originality and scientific novelty of the research - the approaches presented in this article encompass a systematic framework for analyzing and enhancing the export potential of regional economies. In particular, the analysis of the impact mechanisms of internal and external factors brings scientific innovation to the topic.

Keywords: export potential, economic development, Export Potential Index, Product Diversification Indicator, regional economy, and strategic development.

AUDİT 2024, 4 (46), səh. 106-118.
AUDİT 2024, 4 (46), pp. 106-118.
АУДИТ 2024, 4 (46), стр. 106-118.

Бабишов Санан Сохраб оглы,
докторант,
Бакинский Университет Бизнеса,
E-mail: sinansohrab7@gmail.com
© Бабишов С.С., 2024

ОЦЕНКА ЭКСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА В ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ

Р Е З Ю М Е

Цель исследования - анализ факторов, формирующих экспортный потенциал, изучение их влияния на экономическое развитие и предоставление рекомендаций по его повышению.

Методология исследования - в статье применяются международно признанные методологии, такие как Индекс Экспортного Потенциала (EPI) и Показатель Диверсификации Продукции (PDI). Анализы проводились на основе статистических данных и научных источников, собранных из различных стран и регионов.

Практическая значимость исследования - результаты данного исследования имеют практическую ценность для политиков, экспортеров и научных исследователей. Предложенные подходы могут способствовать стимулированию экспортно-ориентированного развития региональных экономик.

Результаты исследования - исследование показывает, что повышение экспортного потенциала укрепляет экономическую устойчивость стран в условиях современной экономической интеграции. Оптимизация внутренних факторов и снижение влияния внешних факторов улучшают позиции национальных экономик на глобальных рынках.

Оригинальность и научная новизна исследования - представленные в статье подходы охватывают системную структуру для анализа и повышения экспортного потенциала региональных экономик. В частности, анализ механизмов влияния внутренних и внешних факторов вносит научную новизну в данную тему.

Ключевые слова: экспортный потенциал, экономическое развитие, Индекс экспортного потенциала, Показатель диверсификации продукции, региональная экономика, стратегическое развитие.

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur:
04.10.2024
Təkrar işlənməyə göndərilmişdir:
05.11.2024
Çapa qəbul olunmuşdur: 30.11.2024

Дата поступления статьи в
редакцию: 04.10.2024
Отправлено на повторную
обработку: 05.11.2024
Принято к печати: 30.11.2024

The date of the admission of the article to the
editorial office: 04.10.2024
Send for reprocessing: 05.11.2024
Accepted for publication: 30.11.2024